

3678

5523

Ученые Г. Г.

Группа, ученики...

891. 99

W-42

ԱՋԱՏՈՒԹԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ—ԲԻՒ 18

Ա. ԱԶԱՐՈՆԵԱՆ

3678

ԶԱՐԹԻՐ, ԱՍՏԻԱԾ...

Կ. ՊՈՒԼՍ

1911

2013

Յղագր. «ԱՋԱՏԱԳՐԱԲ»

ՄԱՍՏՈՒԹԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ—ԹԻԻ 18

891.99

Ա-42

Ա. ԱԶԱՐՈՆԵԱՆ

ԶԱՐԹԻՐ, ԱՄՏԻԱԾ...

Ե. ՊԱՆԻՍ

1911

3678

(141
39)

93654-42

1761-2002

I

Ես տառնեհինգ տարեկան էի, բայց դեռ դպրոց չէի յաճախում:

Հայրս մենակ էր, հազար ու մի հոգսի, ցաւի տէր. ես մեծ որդին էի ու պիտի օգնէի նրան:

Առաւօտները՝ մինչդեռ մեր հարեւանների երեխաները ուրախաձայն, խայտուն խմբերով վազում էին դէպի դպրոց, ես հօրս հետ, մեր ճոնչան սայլը կամ արօրը զոյգ եղներով, առաջ արած գնում էի դէպի դաշտ: Ու այդ ժամերին միշտ սիրտս լցւում էր, աչքերս թացանում էին. իսկ հայրս գլուխը քաշ էր ձգում ծանր մտածմունքների մէջ ընկղմած, ապա ինքն իրան չչնչում:

— Ահ, մենակութեան տէրը մեռնի...

Ինձ հայր... Նա տանջւում էր իմ կրած զրկանքի համար, թէեւ ես աշխատում էի յուզմունքս ծածկել, անհոգ, անտարբեր ձեւանալ:

Ու մի երեկոյ՝ ուշ աշնանը, երբ վարուցանքը դեռ չէինք վերջացրել, կռուկները տակաւին կըղղւում էին մեր հանդերում, հայրս ինձ ասաց.

— Գնա՛ դպրոց , զա՛ւակս , դու էլ գնա՛ , ես մե-
նակ կ'աշխատեմ : Աստուած ողորմած է . . .

Եւ ես գնացի դպրոց :

Ընկերներիս մէջ ամենից տարիքոտն էի . տասն
և հինգ տարեկան՝ ութ-տասն տարեկան մանուկնե-
րի մէջ . բայց դարձեալ երջանիկ էի , որ կարող եմ
սովորել ուրիշների պէս :

Մեր դպրոցը գտնուում էր գիւղից կէս ժամ հե-
ռու , մի կանաչաւէտ բլրի կրճքին , հինաւուրց վան-
քի շրջափակում :

Ուսուցիչները երկուս էին . մէկը վանահայրն էր ,
Թոմա հայր սուրբը , երկուտակ կուսացած մօտ եօթա-
նասուն տարեկան մի ծերունի , որ Բարոյագիտու-
թիւն էր ուսուցանում մեզ : Ամէն անգամ երբ հայր
սուրբը դանդաղ , հանդիսաւոր քայլածքով դասա-
րան էր մտնում , ես միշտ յիշում էի մեր գիւղի
ժամի վարագոյրի վրայ նկարած անապատականը :
Նրա պէս թաւ , երկար յօնքեր ունէր , որոնց հո-
վանու տակ աչքերը հազիւ պլպլում էին . երկա-
րուկ , նիհար , բայց ազնւական գծերով դէմք ու-
նէր , ուր մի չքնաղ թախիծ էր իշխում , որպէս
թափանցիկ մշուշ ձիւնապատ լեռան կատարին :
Շատ երկար ու ձիւնի պէս ձերմակ միրուքը փռել
էր կրճքին և գլխի իւրաքանչիւր շարժումին վեհօ-
րէն հողմահարում . օրօրում էր աջ ու ձախ :

Եւ հայր Թոման միշտ իր հետ դասարան էր բե-
րում իր անուշ թախիծի հետ նաեւ մի սրտապա-
րար , գերիշխող խաղաղութիւն , որ նրա երազա-
կան պատկերից բարձրանում էր , փռւում էր և

մեղմօրէն իջնում էր մեր սրտերի վրայ : Նրա երե-
ւալուն պէս տղաների իրարանցումը , քաջքոյր ,
ճիչը վայրկենապէս դադարում էին :

Մինչեւ իսկ նախապալան Մնօի տղան՝ այն չիլ
յայնաթիկունք Գարօն , որ միշտ սրա , նրա ուսին
էր , կամ նստարանների վրայ ճչալիս , որ միշտ հար-
ւածում էր մէկին , կամ հարւած ընդունում , շտա-
պով բռնում էր իր տեղը , հանդարտւում , կծկւում
յանցաւորի պէս , աշխատելով թեւով իր միշտ թաց
քիթը սրբել : Զարածճի փոքրիկ Գարօն կռիւների
մէջ պատառոտած վարտիկի ծւէններով իր բաց
ծնկերն էր ծածկում ու հազիւ էր հնար գտնում իր
հեռաւոր հակառակորդին վերջին անգամ բռուցք
ցոյց տալ . նա էլ շտապով իր տեղն էր գրաւում և
աշխատում էր զաղտնի կերպով իր նոր շանկուած
այտի արիւնը սրբել :

Քնթաթ ու կակաղ Սրքէն , որ սիրում էր դա-
սամիջոցներին անընդհատ հաց ուտել , հայր սուրբի
երեւալուն պէս , միանգամից կուլ էր տալիս բե-
րանի վերջին պատառը առանց ծամելու և ձկնկուլի
պէս վիզն էր երկարացնում , կամ կուրծքը սղմըր-
տում չը հազալու համար :

Եւ երբ հայր սուրբը բռնում էր իր տեղը , ու
ըստ սովորութեան՝ բարձրացնում աջը հանդիսաւոր
շարժումով , բոլոր աչքերը ուղղւում էին դէպի նա ,
անսովոր յայտնութեան սպասողի կեցածքով : Նրա
նւաղ , թաւշային ձայնը սկզբում հազիւ էինք լսում ,
բայց լաւ տեսնում էինք շրթունքների շարժումը ,
այդ դողդոջուն բազուկն օդի մէջ և խոր լուռ-

թիւնը անձրեւի պէս մաղւում էր մեր գլուխների վրայ։ Այն ժամանակ զոդդոյուն բազուկը նոյն հանդիսաւորութեամբ ցած էր իջնում, ընկնում օեղանի վրայ ու լսում էր ծերունու կերկերուն ձայնը աւելի բարձր, աւելի որոշ։

— Զաւակներս, ասում էր նա, լսեցէք ինձ, Գաբօ, դո՛ւ էլ լսի, Գաւօ, դու էլ լսիր, Սրբէ, որդի, դու էլ կը լսե՛ս, այնպէս չէ... Գառնիկ, մի լար բալաս, քեզի էլի ցաւեցրել են, ո՞վ է Գառնիկին ցաւեցրել... ու հայր սուրբը ժպտում էր։

Գառնիկը մեր ամենափոքր ընկերն էր, որ չնչին պատճառից՝ արտասւում էր. սակայն վայրկենապէս ակոփւում էր, ու ժպտում արցունքի միջից, հէնց որ լսում էր հայր սուրբի ձայնը։

Այդ ձայնի համողիչ, տիրակա՛ն շեշտը իջնում էր, սուղւում սեր հոգիների մէջ, ինչպէս զով գեփիւո՛ւր, որ ամառայ տապին գալիս է մարդու ճակատը հովհարելու։

Նա խօսում էր մեզ արդարութեան ու սիրոյ մասին։

«Ատելութիւնն անէծք է, ասում էր նա, և կեանքը նրա հեւքի տակ չորանում է, որպէս ծաղկաւէտ բուրաստանը խորշակից։

«Մարդիկ եղբայր են, ու չը գիտեն, որ եղբայր են, ու դրա համար բզկտում, տրորում, լափում են իրար։

«Ամէն անգամ, որ մի կաթիլ անմեղ արիւն է թափւում, միշտ մի ծանր տնքոց է լսւում աշխարհում, այդ մայր երկիրն է տնքում ցաւով։

«Ո՞վ է լսել այդ տնքոցը մայր երկրի. ես լսել եմ, ինչպէս տնքում է մայր երկիրը. այն ծաւաւած արդարութիւնն է լալիս։

«Ո՞վ է տեսել եղնիկի լացը, երբ նա վիրաւոր ու արնաքամ ընկնում է որսորդի գնդակից ամայի լեռան քարքարոտ լանջին։

«Ես տեսել եմ եղնիկի լացը, երբ նա վիրաւոր ու արնաքամ ընկնում է հեռաւոր լեռան քարքարոտ լանջին։

«Ես տեսել եմ և լացն էլ եմ եղնիկի հետ։

«Ո՞վ է լսել սարեակի ճիչը, երբ նա թրպրտում է բաղէի ճանկերի մէջ օրհասն աչքերում, արիւնոտ կուրծքը բաց, սիրտը թրթռուն։

«Ես լսել եմ բաղէի ճանկերում թրպրտացող սարեակի ճիչը. լսել եմ և լացել եմ սարեակի հետ։

«Մարդիկ եղբայր են ու չը գիտեն որ եղբայր են. ու դրա համար դարձել են որսորդ ու եղնիկ, բաղէ՛ ու սարեակ։

«Ու ոչ ոք չի տեսնում թափւող արցունքը, ու ոչ ոք չի լսում լացող արդարութեան հեծեծանքը։

«Լսեցէք այժմ ձեզ պատմեմ մի որսորդի և մի եղնիկի պատմութիւն...»

Ու հայրսուրբը պատմում էր մեզ մի այլաբանական սիրուն զրոյց։ Եւ նրա խօսքը դառնում էր անհուն վիշտ, հոգին լալիս էր ներսում և նրա հոգու խուլ հեծեծանքները մենք լսում էինք. ծերունին ասես՝ լալիս էր աշխարհի համար...

Քիչ բան էինք հասկանում, բայց շատ զգում. մեր մատաղ իմացականութիւնը մանկան պայ-

ծառ, երկիւղած աչքերով նայում էր տիեզերական ցաւի ծովին, որ հայր սուրբի հզօր խօսքով բացւում, փոթորկւում էր մեր առաջ ու իր գառն ցնցողներով թրջւում, սարսռեցնում էր մեր հոգիները...

Այսպէս էր մեր հայր սուրբը, այսպէս էր նա մեզ դաս տալիս:

Մենք միշտ պատրաստ էինք ժամերով լսել նրան: Եւ երբ դասը վերջանում էր, հայր սուրբը հանդարտ հեռանում էր ինչպէս մի տեսիլք, մենք դեռ մի առ ժամանակ մնում էինք մեր տեղերում. ու թւում էր, թէ նա այնտեղ է դեռ, ամբիոնի բարձրութեան վրայ, մրմնջալիս սիրոյ և արդարութեան մասին: Նրանից յետոյ զստարանը լի էր լինում կախարդական հէքիաթներով, երազներով և տեսիլքներով:

Այսպէս էր հայր սուրբը:

II

Մեր միւս ուսուցիչը, որ աւանդում էր միայն թուր առարկաները, մի շատ բարձրահասակ ու չափազանց նիհար մարդ էր, երեսուն-երեսուն ութ տարեկան: Անժամանակ ծերացած դէմքը գրեթէ անմազ էր, միայն խիտ նուրբ բեխերը մի փոքր ծածկում էին վերին շրթունքը, և ծնօտի վրայ մի փունջ երկար մազեր, ցանցառ ու անխնամ քաշ էին ընկել ու խալառ մոռացել: Բայց մինչև ուսերը թափւած և ու փարթամ մազեր ունէր վարժապետը, օրոնց դալարուն գանգուրները նրա ամէն մի

շարժմանը թրթռում, խաղում էին ուսերին գեղանի ծիւնքներով: Եւ այդ մազերի սև չրջանակի մէջ նրա վտիտ, կաթնային սպիտակութեամբ դէմքը մի տեսակ եթերային ուրազներով աւելի շատ կտաւի վրայի պատկեր էր յիշեցնում, քան կենդանի մարդ: Ու ամբողջ նուրբ, գրեթէ աննիթ պատկերի վրայ մեզ հրապուրողը նրա աչքերն էին, մեղմօրէն երազուն, ու քնքօրէն պայծառ:

Յաւոտ, ներս ընկած կուրծք ունէր վարժապետը, քայլում էր միշտ թեթեւակի առաջ կռացած, թիակները դուրս ցցուած թիկունքին, յաճախ հազում էր չոր ու անախորժ և ամէն անգամ թաշկինակը չըրթունքներին էր տանում:

Շարունակ ժպտում էր մեզ լուսնի ցոլքերի իր պաղ, մեղմանուշ ժպտով, բնաւ չէր խոժոռւում, չէր բարկանում, չէր յուզւում, անգամ երբ դասարանի աշմուկն ու իրարանցումը, — որ նրա դասերին սովորական էր — հասնում էր ծայրագոյն աստիճանի: Այդ ժամանակ — և միայն այդ ժամանակ — նա մի փոքր բարձրացնում էր իր ձայնը.

— Հանդարտ, աղա՛ք, հանդարտ, լսեցէ՛ք...

Սակայն անմիջապէս նրա ձայնը խզւում էր, անիրաւ հազը բռնում էր, ու նա հազում էր երկար, երկար... Ու այդ հազը զսպում էր մեզ. երբ նայում էինք նրա մեղրամոծի պէս դեղին, վտիտ ձեռքին, որով նա բռնում, սղմում էր իր խղճուկ կուրծքը, նրա բոբբութեամբ, արցունքակալած աչքերին, նրա խոր ընկած այտերին, յանցաւորների պէս քարանում էինք, կծկւում, խեղճանում:

Հազը դադարում էր, վարժապետը թաշկինակով բերանը սղմած՝ գլուխը յնում էր ձեռքին սեղանի վրայ, մի առ ժամանակ մնում էր լուռ, հանգստանում, կարմրած դէմքը կամաց-կամաց գունատում էր ու դառնում ինչպէս կտաւ, ապա կամացուկ բարձրացնում էր գլուխը. նայում մեզ իր բարի երազուն աչքերով, դարձեալ ժպտում էր ու դասը շարունակում.

— Գրիգոր, դո՛ւ կարդա...

Ա՛հ, սքանչելի վարժապետ, ինչպէս չարչարեցինք մենք քեզ:

Նա անմիայն էր մանաւանդ դասերից դուրս. զբօսանքի ու խաղի ժամերին, երբ մի վայրկեան մեղանից չէր հեռանում:

Վանքի բակը մի սիրուն տերրասով իշխում էր գիւղի ու դաշտերի վրայ, հայեացքն այդտեղից ընդգրկում էր լայնարձակ հորիզոնը, մինչև գեղանիստ կապտաւուն մշուշի մէջ լողացող լեռները: Դասամիջոցներին խմբւում էինք այնտեղ, վազվզում, խաղում, ցատկոտում, բայց աւելի յաճախ հաւաքւած մեր լաւ վարժապետի շուրջը՝ նայում էինք գիւղին, դաշտերին, լեռներին, աշխատանքի գնացող մեր ծնողներին: Եւ վարժապետը միշտ ախորժիկ, հրապուրիչ դրօշմներ էր գտնում մեզ համար, ընտրեան, աշխատանքի, երկնքի ու արեւի մասին:

Մեր սքանչելի վարժապետը...

«Տեսնո՞ւմ էք այն գերեզմանները, ասում էր նա ցոյց տալով հեռուն. այնտեղ, սև-սև քարերի

տակ մարդիկ են պառկած. լուռ են, յաւիտեան լուռ, էլ երբէք, երբէք չեն խօսի. սարսափելի ու չինչ կայ այն մեռելների աշխարհում, այն յոգնած աշխատանքն է, որ հանգստանում է յաւիտեան, լուռ են և նրանց աշխատանքի մեծ երգը հազար կողմից է թնդում:

«Աշխատանքը մի մեծ երգ է, թրթռուն ու անուշ, որ երբեք չի լռի, երբեք չի դադարի:

«Տեսէ՞ք այն գիւղացին, որ ահագին խոտը չալակած՝ գալիս է դաշտերից. նա ինքնին մի երգ է, յետեւից քայլեցէք, ու տեսէք, ի՜նչպէս անուշ տնքում է:

«Տեսէ՞ք ինչպէս փայլիլում են հնձորների գերանդինները արեւի ցոլքերի առաջ. այն էլ մի երգ է, մեղմանուշ երգ է այն գերանդինների կայծկրւտումը, նրանց քաղցր զրնգոցը:

«Նայեցէ՛ք այն ծխի ոլորտը, որ բարձրանում է բոլոր խրճիթների վրայ որպէս յաւիտեանական երգ. այն էլ թոնրի, կրակի երգն է, ձեր մայրերի աշխատանքի երգը:

«Նայեցէ՛ք, ա՜հ մի սալ է գնում դաշտերի մեծ ճամբով՝ վրան խոտ բարձած, ու մի գիւղացի հանդարտ քչում է...

— Այն մեր սալն է, բացականչեցի ես, այն էլ իմ հայրն է. ես ճանաչում եմ մեր եզները:

«Զե՛ր սալն է, և քո հայրը... այդ լաւ է. նայե՛լ ես երբ և իցէ ձեր եզներին աչքերին, ինչպէս բարի են, որքան անուշ. աշխատանքը միշտ բարի է, երգն էլ միշտ բարի է, միայն յափշտա-

կիչները, ուրիշի վաստակը լափողներն են չար, ու նրանք են միայն որ երգ չունին: Յետոյ հօրդ դէմքը... դիտե՛լ ես երբեք հօրդ դէմքը, հողագոյն է անշուշտ, և աչքերը՝ արեւի գոյն ունին: Այսօտանքի մայրն են հողն ու արեւը. սիրեցէք հողն ու արեւը...

«Եւ երբ ամառնային լուռ գիշերին խոտերի մէջ պառկէք. կանաչ, թաւ խոտերի ու ծաղիկների մէջ, միշտ կը լսէք մի թեթեւ չչնչիւն. այն էլ այսօտանքի երգն է, մայր երկիրն է այդպէս երգում, երբ խոտ ու ծաղիկ, ծառ ու մացառ մեղմիւ բարձրանում են իր ծոցից. ասողերն այդ ժամին թարթում են վերից, ժպտում են աշխատանքին, մինչեւ կը ծագի արեւը իր լոյսերի ու ցոլքերի չող երգով...»

«Մեծացէ՛ք, զաւակնե՛րս, մեծացէ՛ք. աշխատանքի մեծ երգն է ձեր սեւ ու խորունկ աչքերի մէջ, հող ու արեւ, դաշտ ու լեռներ ձեզ են սպասում. մեծացէ՛ք ու երբեք, երբեք չը մոռանաք աշխատանքի Մեծ Երգը...»

Այսպէս էր խօսում մեզ մեր վարժապետը, մեր աննման, մեր բարի վարժապետը. մէջ ընդ մէջ հազում էր, կուրծքը բռնում. ապա վերստին ժրպտում էր մեզ ու վերստին պատմում աշխատանքի Մեծ Երգը, որ հազար կողմից, հազար հնչիւններով բարձրանում էր լայնածաւալ, բերրի դաշտերից, ուր գործում էր արօրն ու գութանը, բահն ու փերանդին, և հողի գոյնով, արեւ աչքերով գիւղացին...

III

Դարձեալ գարուն էր...

Մեր երկնքում կռուներն կղզացին, և արտոյառ այնպէս սիրուն, այնպէս անուշ մրմնջաց. խոտ ու ծաղիկ, արտ աւ արօտ ծփծփում էին ծովի պէս. արեւի չող ու թիթեռներ՝ ողջ ոսկեզօծ ինչպէս երազ, թրթռում էին բուրաւէտ օդի մէջ և երկինքը օր ու գիշեր հոտոտում էր մայր երկրից բարձրացող բուրմունքը: Ամէն մի ծիլ ժպիտ ունէր արեւին, ամէն տերեւ ու կոկոն՝ ցօղ մարդարիւժ գիշերին:

Եւ այն գարնանը աշխատանքի մեծ երգը հրաշք էր գործել...

Մուխի ոլորտն աւելի առատ էր բարձրանում խրճիթների վրայ ու հողագոյն դէմքով, արեւ աչքերով գիւղացիների քրափնքը՝ խոր ու լայն ակօսներում, ետում էր ու ծաղկում:

Ու ապրիլեան մի չղագարդ առաւօտ, մենք դարձեալ տերրասի վրայ էինք, նայում էինք կախարդական գարնանը, պճնազարդ դաշտերին, կապտաւուն, գեղանկար լեռներին:

Հօտերը հանդարտ բարձրացան դէպի հեռաւոր տափաստանները, որպէս յեղյեղուկ ամպ, որ խաղում է լեռնալանջին. նախիրն էլ անցաւ ու ցրիւ եկաւ կանաչազարդ արօտներում: Դաշտերի մեծ ճամբով սպլեր էին գնում ճանչալով. աւելի հեռուն վեց լուռ լծկաններ քաշում էին գութանը ու «Հօրօվէլը» հնչւում էր զիլ ու դալարուն:

Մի խումբ աղջիկներ երվներանգ զգեստներով գնում էին բանջարաքաղի ու խաչալուծ իրար յետեւից վազվզում որպէս կայտառ այծեամներ:

Եւ ողջ դաշտը շողերի ունէէ ծովի մէջ լողալով, ժպտում էր արեւին, երկնքին ու իր յաւիտենական երգը շնչում:

Միայն հեռո՛ւ, շատ հեռո՛ւ, այնտեղ, ուր լեռները քսւում էին երկնքին, փոշո՛ւ, թէ սեւ ամպի մի մութ զանգւած կար, որ թանձրանում, խաղում, իջնում էր դէպի դաշտը...

Մի հատիկ ամպ, պայծառ, յստակ հորիզոնի վրայ... Ի՞նչ է մի հատիկ ամպը. տեսարանը դարձեալ այնքան գեղեցիկ էր, այնքան հմայիչ, որ մենք այն օրը դժկամակելով դատարան մտանք. թէեւ մեր սիրելի, մեր լաւ վարժապետի դասն էր սկսւում:

Ներս մտանք. մեր տեղերը գրաւեցինք ու սպասում էինք... սակայն, հակառակ սովորութեան՝ վարժապետն ուշացաւ: Ես նկատեցի, որ նա երկու անգամ դատարանի առաջից շտապով անցաւ հայր սուրբի հետ, որ կարծես նրան համոզում, ազալում էր դատարան մտնել. իսկ սա հրաժարում, մերժում էր: Ու երկուսով էլ շատ դուռնատ էին ու չափազանց խռովայոյզ, անհանգիստ:

Ի՞նչ էր պատահել. ինչո՞ւ ներս չէր գալիս վարժապետը. ընկերներին փոյթը չէր. աղմուկը, իրարանցումը բռնել էր ողջ դատարանը. նստարան ու պատեր դրնդում էին: Գալօն մի քանիսի հետ արդէն ձեռնկեց ու կարկատուն զգեստները ներքից

ծէններով քաշ ընկան. Սրժէն իր հացը վերջացնելու վրայ էր, փոքրիկ Գառնիկը լալիս ու քրքլում էր միաժամանակ, իսկ հաստիկ ու թիկնաւէտ Գաբօն, թաւ վարժապետի տեղը բռնեց. ու փորձում էր նրա ձեւերն անել, նրա պէս դաս տալ. Հնդհանուր քրքիջ բարձրացաւ:

Եւ վարժապետը չկար չկար...

Յանկարծ դրսից լսեց նախ գառնների, ապա ոչխարների բառաչը. վանքի հատերը անժամանակ ներս բերին դաշտերից:

Ի՞նչ էր նշանակում այս...

Դատարանում վայրկենապէս լռութիւն տիրեց. աշակերտներից իւրաքանչիւրը լսողութիւնը սրած, բերանարաց քարացաւ իր տեղում: Փոքրիկ Գառնիկը նախ գառան պէս բառաչեց, ապա բարձրաձայն հեկեկաց՝ լաց եղաւ... սովոր էինք նրա լացին, բայց այս անգամ անորոշ սարսուռ անցաւ ընդերքի վրայով ու մեր մարմինները փշաքաղեց. մեր հարցական հայեացքները իրար դարձան: Գաբօն վարժապետի տեղից կամացուկ ու մտախոհ ցաւ իջաւ, Գալօն հակառակորդի օձիքը թողեց ու մոռացաւ մերձ ծնկները ծածկել. իսկ Սրժէն դադարեց ծամել, բերանը լաց ու վերջին պատառը ակռայի տակ մնաց:

Վանքի մեծ դարբասի շառաչիւնը լսեց. դռները փակեցին. ես ու Գաբօն գրեթէ միաժամանակ թռանք գէպի լուսամուտը, բակում աղմուկ կար. տեսանք մեր վարժապետին խռովայոյզ ու ցածկոտ, չորերն անկարգ, խելագարի տեսքով, նա աշխա-

տում էր դուռը բանալ ու դուրս ընկներ. մինչդեռ ժամհարը, ծերուկ հովիւն ու հայրսուրբն արգելում էին .

— Վարժապետը խենթացել է, մտածեցի ես, բայց երեւի բարձրաձայն, որովհետեւ իսկոյն կողքիցս լսեցի Դաբոյի պատասխանը .

— Ո՛հ, չի խենթացել, խենթը դո՛ւ ես. մի վատ բան կայ :

Յետոյ հայրսուրբն ու վարժապետը բարձրացան դէպի մեզ, մենք յետ փախւանք լուսամուտից, նրանք ներս չմտան, դարձեալ շտապով անցան լուսամուտների առաջից դէպի տերրասը՝ երեւի նայում էին դէպի դուրս, դաշտն ու գիւղը :

Ապա մի խուլ ու թանձր ճիչ, ահաւոր ու անյոյս, եկաւ շատ հեռուից, ներս ընկաւ, զարկեց մեր պատերին ու լռեց . դասարանում օդը ծանրացաւ, ասեւ առաստաղը կամաց կամաց ցածանում, իջնում էր մեր գլուխների վրայ ու մօտ էր փչելու : Դուրս նստելու ցանկութիւնը բռնեց ամենքիս, իրարանցումն ու ժխորը սկսեց . ամենքս ռաքի ելանք, դէպի լուսամուտներն ու դուռը վազեցինք :

Եւ նոյն վայրկեանին վարժապետի փոխարէն ներս մտաւ հայր սուրբը :

Այս էլ անսովոր էր...

Նա աւելի կռացած էր, աւելի գունատ, քայլում էր դժուարութեամբ, երերալով . ծերութիւնից զատ՝ մի մութ, աներեւոյթ բեռ կար այդ կորացած թիկունքին, որ նա հազիւ էր տանում :

Դանդաղօրէն իր տեղը բարձրացաւ, աջ բա-

զուկը ըստ սովորականին բարձրացրեց վեր, վեր, բայց մեծ դժուարութեամբ, ու մենք նկատեցինք, որ այդ բազուկը չափից աւելի էր դողում :

Լուռ էինք... և մեր լռութիւնը մեզ վախեցրեւում, մեզ խեղդում էր :

Ու յանկարծ հրացանների ահաւոր ու կոտորի ճարճատիւն լսեց ու կրկին լռութիւն . ապա հատհատ, աղեխարշ ձայներ, օգնութեան ճիչիւր, յետոյ ցասկոտ հրէշաւոր պոռթկումներ խառնիճազանճ վայրի խուժանի :

— Զա՛ւակներս, լսեցէ՛ք, լսեց հայր սուրբի ձայնը, աւելի տանջւած, աւելի վշտոտ քան երբեք : Գա՛լօ, դու էլ լսիր, Գաբօ դու էլ լսիր, Գառնիկ զաւակս, մի լար . հայր սուրբն այս անգամ չը մպտաց իր սիրելի Գառնիկի համար և երեխան չլռեց, այլ աւելի բարձրաձայն հեկեկաց :

Մենք գունատ էինք ու հեռւմ էինք մութ անհասկանալի սարսափի առաջ, որ պաշարել էր մեզ չորս կողմից մռայլ գիշերւայ պէս այս ծիծաղկոտ, այս պայծառ օրին :

— Լսեցէ՛ք, զաւակներս, վերստին սկսեց հայր սուրբը, մի ժողովուրդ կար, որ մեզ պէս տառապում էր, մեզ պէս անիրաւութիւններ կրում աշխարհի երեսից, և նրանց ծեր մարգարէներից մէկը այսպէս էր աղօթում իր աստծուն :

Եւ հայր սուրբը բարձրացրեց զոյգ ձեռները և աչքերն ուղղեց դէպի երկինք .

«Յիւրի Տէր, թէ ինչ ահաւոր անցքեր անցան մեր գլխով, նայիր և տես մեր տառապանքը .

«Որք մնացինք մենք, Տէր, մեր հայրերն իրենց քրտինքով ցողւած ափսոսներում մորթուեցին և մեր մայրերը մոխիր ցանեցին գլխներին որպէս այրիութեան քօղ։

«Ձրի փոխարէն թոյն խմեցինք մենք մեր հայրենի դաշտերում և վայրագ բռնութեան փայտը ուժգնօրէն իջաւ մեր ծռած պարանոցներին որպէս լուծ՝ առանց փոխանակի։

«Ձարթի՛ր Աստուած...»

Հրացանների ուժգին որոտը նրա ձայնը խեղդեց. նա ճակատը բռնեց, կռացաւ սեղանի վրայ. փոքրիկ Գառնիկը նորից հեկեկաց, նորից քար լռութիւն. ապա հայր սուրբը գլուխը բարձրացրեց, աչքերից կախուեցին արցունքի խոշոր կաթիլներ, գլուխը ճերմակ միւրուքի վրայից դէպի վար ու կերկերուն ձայնով շարունակեց աղօթքը։

«Հալածական եղանք մեր հայրենի երկրից, Տէր, օտարութեան ճամբաներում տառապանքի օձերը մեր կրունկները լիզեցին և ծով աշխարհում մեր տանջւած գլուխները դնելու տեղ չունինք։

«Անապատի սարը մերկացաւ մեր դէմ որպէս արինախանձ վիշապ և քաղցի կատաղութիւնից մեր մորթիները կարկամեցին որպէս հին թռի՛րը բարկ բոցերի երեսից։

«Մեր կանայք խայտառակութիւնը չհանդուրժելու համար հայրենի խրճիթներում խողովուրդեցին և մեր կոյսերը իրենց անարգանքը չտեսնելու համար սեփական եղունգներով իրենց աչքերը փորեցին։

«Ձարթի՛ր Աստուած...»

Կատաղի խուժանի ոռնոց, թէ՛ քաղցած գազանների մռնչոց խառնիխուռն, իրար գալարւած օձերի պէս եկաւ ներս ընկաւ դասարան, զարկեց մեր գունատ ճակատներին. չանդռեց մեր կրծքերը, ճզմեց, արիւնոտեց մեր սրտերը, բայց հայրսուրբը էլ չը լռեց։

«Մեր ծերերին բթամատերից կախեցին և հայրենի անտառների ծառերից ու մեր ողբասաց պառանքներն փռչիւնների մէջ խեղդամահ արին՝ նրանց մայրական ցասումի անէծքը լռեցնելու համար։

«Մեր բնտիրները նրանց ձիերի սմբակների առկ տորուեցին և մեր երեսաստորգների զօրութիւնը նրանց զազանութեան կուռ ժայռերի տակ փշլուեց։

— Հայր սուրբ, այս ի՞նչ է... հայր սուրբ, մեր գիւղը... հրացաններ...

Գարօն էր...

Նա կանգնել էր ոտքի զոզոզմուն ու գունատ, ինչպէս մի մատաղ կորիւն, որ ցատումով իր ծնողներն է փնտռում։

— Լո՛ւռ, զաւակս, լո՛ւռ... Գառնի՛կ, մի լար։

Գարօն փաւ իր տեղում ու գլուխը բռնեց ձեռքերով, ափսոսանքն իրար ազմած։

Հայր սուրբը շարունակեց։

«Մեր հոգիների վրայ ցնծութեան փոխարէն սև վիշտն իջաւ սեւ ագռուի պէս և մեր սրտերն արիւնի կարմիր պատմուճանք հագան՝ որպէս սպաղեխտ։

«Փակի՛ր տէր, քո ցատումի հեղեղի սահանքները և թող որ գլուխներս բարձրացնենք մեզ խեղդող մոխիրների ու արիւնի միջից, չէ՞, մենք՝ արշալոյսը

1761-2002

(141/39)

երազեցինք, ճշմարտութեան ու արդարութեան արշալոյսը...

«Ձարթի՛ր, Աստուծ...»

.

Որոտը սաստկացաւ:

Ձայները դարձան միապաղաղ թնդիւն:

Դրսում դժոխք էր... Հայր սուրբն էլի բաներ սասց, բայց այլևս մենք չէինք լսում: Ու յանկարծ հնչեցին վանքի բոլոր զանգակները խառն ի խուռն, այլանդակ, մերթ լալալին, մերթ ուժգնօրէն ցաւկոտ, մերթ որպէս աղերսանք, մերթ վրէժխնդիր բողբ, ցասումի աղաղակ, քնած Աստծուն զարթեցնելու համար:

Եւ նոյն վայրկեանին վարժապետը ներս ընկաւ փխաբաց, մազերը խռիւ, աչքերը խեղաւորէն չռած, հայեացքն աւերակ, անասելի խռովքն ու սարսափը գունատ դէմքին, ներս ընկաւ ինչպէս մրրիկ, զարկեց պատին ու մնաց. կտրոճքը բարձր ու ցածր էր լինում ուժգին հեքից, ռունգները լայնացած, նա կպաւ պատին ու դողում էր:

— Զաւակներս... զաւակներս... մրմնջաց նա: Երգը սպանեցին... Մեծ երգը... որբեր էք, որբեր էք...

Ձայնը խղեց. արիւնը ժայթքեց բերանից ու քթից. նա ձեռքը տարաւ կուրծքը բռնելու, բայց անկարող եղաւ ու կիսով չափ բարձրացած բաւուկը անյուսօրէն վար ընկաւ զարկած թոչունի պէս, մահաւան զաւկութիւնը դէմքին, աչքերը կի-

սախուփ. նա դեռ մրմնջում էր անկապ խօսքեր, դեռ չրթունքները չարժում էին, ու նա թուլացած կամացուկ սահեց պատի երեսից դէպի յատակը. մինչ այդ՝ չւարած հայր սուրբը իր ձեռք ոտների յետին թափով նետուեց դէպի վարժապետը. զրկեց պահելու համար, բայց անկարող եղաւ. ու երկսով միասին, մէկը հոգեվարք, միւսը անզօր, ընկան յատակի վրայ:

Սոսկումի մի ճիչ փրթաւ դասարանում և մենք ամէնքս իրար հրհրելով, ուշակորոյս դուրս նետուեցինք դէպի տերրաս:

Թանձր ծուխը բռնել էր մեր հայրենի գիւղը. բոլոր խրճիթները վառում էին, բոլոր դէզերը բողբերի ճարակ գառնում. ու չորս կողմից ծխի ու աւերակների մէջ տակաւին ճարճատում էին հատ կամ խմբական հրացաններ. դեռ լսում էին մերթ սրտաճմլիկ, մերթ ահաւոր, այլանդակ ու վայրի աղաղակներ:

«Մարդիկ եղբայրներ են, ու չը գիտեն որ եղբայրներ են...»

Աւերում, հրդեհում, թալանում էին մեր հայրենի գիւղը, կոտորում մեր ծնողներին և հայր սուրբը կամեցել էր որ մենք չը տեսնենք այդ ահասելի ոճիրն ու սարսափը:

«Մարդիկ եղբայրներ են, ու չը գիտեն որ եղբայրներ են...»

— Եղբայրներ... ապա այն...

Կոկորդա խեղդում էր, բերանս չորանում, հեքս բռնում, ու գանկիս տակ հրդեհ ու աւերած էր:

ինչպէս այս գիւղում, կրօնքիս տակ բոց ու կրակ,
ինչպէս այս խրճիթներում, ուր մեռնում էր աշ-
խատանքի երգը:

— Զարթի՛ր, Աստուծ...

Մի ձի դուրս թռաւ բոցերից բաշն ու պոչը
խանձւած ու խելակորոյս թափով. Բրբկի պէս տար-
ւեց դէպի դաշտերը, դէպի լեռները, ասես լուր
ունէր վայրկեան առաջ հասցնելու:

Շների մի չլկած ու սարսափահար վոհմակ կա-
տաղի վազքով ու կաղկանձով դուրս պրծաւ ծխի
ամպերի միջից. նրանք հե ի հե փախան աւերակնե-
րից դաշտ, ապա ցրիւ գալով դաշտերում հատ-հատ,
երկերկու ոռնում էին երկնքի երեսին զի ու այլանդակ:

Յետոյ էլ բան չը տեսայ, ականջներին մէջ ա-
նորոշ որոտ էր. աչքերիս առաջ մթնեց, աշխարհը
յանկարծ փուլ եկաւ, ասես մնացի մինակ մի խա-
ւար անդնդում, գլուխս ծանրացաւ արձիճի պէս, ու
յննեցի առաջիս թումբին... երբ գլուխս նորէն
բարձրացրի, տեսայ ընկերներիցս ոմանք բռունցք-
ներով դուռն էին ծեծում, դուրս՝ դէպի գիւղը գր-
նալու համար, ուրիշները իմ կողքին քարացած,
կանգնած էին, իսկ Գաբօն փողբիկ, սարսափահար
Գառնիկին մի ձեռքով գրկած՝ գունատ ու սարսա-
փելի, միւս ձեռքի ջրուտ բռունցքը բարձրացրել
էր դէպի հորիզոնը սպառնական շարժումով, ապա
ատամները կրճտացրեց ցատումով ու ինչ որ դա-
ժան, անողորմ խօսք չպրտեց դէպի անհունը իր
ձայնի բոլոր թափով:

Զանգակները դեռ որոտում էին և նրանց ձայնը
գարձաւ վախից լեզուն փակւած մարդու վիզից:

Եւ Աստուած չը վարժեց...

Գարօի բռունցքն էր միայն, բարձր օդի մէջ
տնկւած, և գիւղը վառւում էր, վառւում էր...

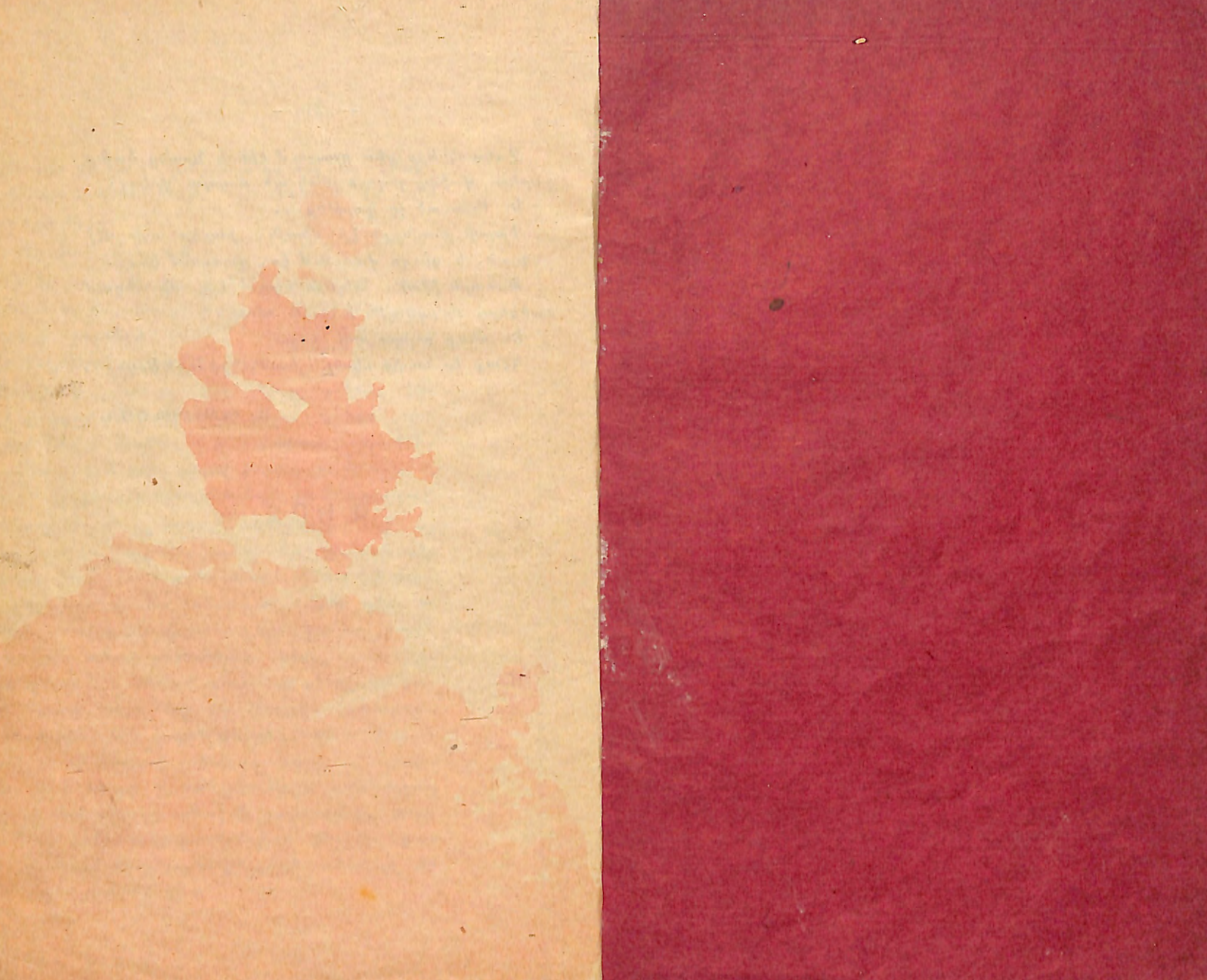
Ուսաւրն իջաւ, գիշերն եկաւ էլի մի անգամ՝
ծածկելու մարդկային ահաւոր ոճիրը:

Եւ մենք բոլորս որբ էինք:

Պէտք էր նորից սկսել Աշխատանքի Մեծ երգը...

Ա. Ա. ԱՐՈՆԵԱՆ

Վ Ե Ր Զ

5523

2013

